

Hoe klassiek is Amsterdam?

EEN TENTOONSTELLING OVER HET GEBRUIK VAN DE KLASSIEKE VORMENTAAL IN DE AMSTERDAMSE ARCHITECTUUR

Van 5 juni tot 19 september biedt het Allard Pierson Museum te Amsterdam onderdak aan de tentoonstelling 'Hoe klassiek is Amsterdam'. Deze is samengesteld door 18 studenten in de kunstgeschiedenis en archeologie aan de Universiteit van Amsterdam, die hiermee een bijdrage leveren aan de viering van het 350-jarig bestaan van deze Universiteit.

Detail van het zg. Poppen-huis aan de Kloveniersburgwal 95 naar ontwerp van Vingbooms uit 1642.

Correcte toepassing van de klassieke vormtaal: de verschillende onderdelen van een tempelfront zijn hier terug te vinden. Vruchten- en bloemslingers versierden in de oudheid de tempels in natura en nu 'versteend' dit woonhuis.

Foto: W. M. Zilver Rupe, Amsterdam.

Het is de bedoeling van de tentoonstelling ook degenen die weinig of niets van dit onderwerp weten, binnen te leiden in de vormenwereld der classicistische bouwkunst. Vormen uit de klassieke oudheid en het verband daarmee van de versieringen die overal in historisch Amsterdam te vinden zijn worden op de tentoonstelling door middel van vergelijkende foto's aanschouwelijk gemaakt. Ook worden maquettes getoond en met ruimtelijke middelen bijv. het begrip 'verhoudingen' toegelicht.

Het is niet de opzet van de tentoonstelling een volledig overzicht van classicistische gebouwen in Amsterdam te geven. De nadruk ligt veeleer: 'op het uitleggen van de klassieke vormtaal, hoe deze naar Nederland is gekomen en door de eeuwen heen in de Amsterdamse architectuur werd toegepast.'

Classicisme in de bouwkunst wordt in de begeleidende catalogus als volgt gedefinieerd: 'De navolging van de klassieke voorbeelden die zijn opgebouwd uit de elementen die we tesamen de klassieke vormtaal noemen'. Ook andere definities van het begrip classicisme zijn mogelijk. Zo acht John Summerson¹⁾ een definitie als de bovenstaande slechts 'skindeep'. Wel verschaft de-

ze kennis ons het 'uniform' dat een bepaalde categorie gebouwen – die we classicistisch noemen – draagt, te herkennen. Een andere definitie van classicisme zou echter zeker consequenties ten aanzien van de opzet van de tentoonstelling en catalogus hebben gehad.

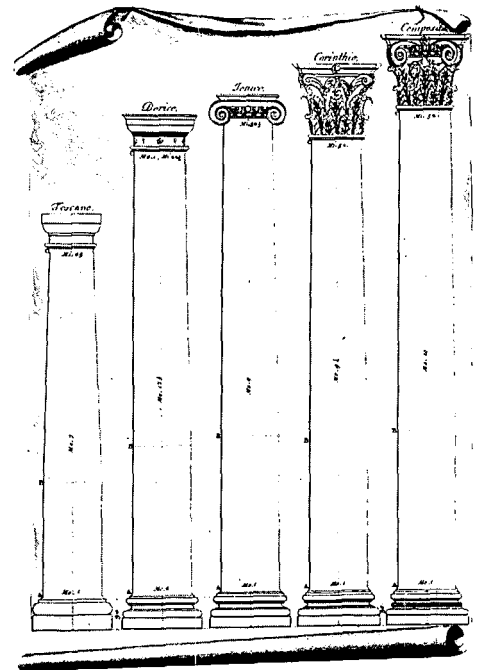
In de opzet van tentoonstelling en catalogus is dus het accent gelegd op het overdragen van de kennis van de vormen: 'om het gebruik van die taal (classicistisch, red.) te herkennen is enige kennis van haar bestanddelen nodig'.

Een aardig educatief aspect is, dat de tentoonstellingbezoeker zijn nieuw verworven kennis in twee uitgezette stadswandelingen (in de oude stad en in de 19de-eeuwse Plantagebuurt) waarvoor vragenlijsten en kaartjes verstrekt worden, kan toepassen.

De catalogus, die in zekere zin los van de tentoonstelling staat, bevat een aantal goede inleidingen over verschillende facetten van het 'classicisme'. Voorts is er een uitgebreide bibliografie over dit onderwerp in opgenomen. Het eerste hoofdstuk is gewijd aan de vormenschat der klassieken. Het tweede aan de verspreiding daarvan vanuit Italië naar het noorden en naar Amsterdam. In de volgende hoofdstukken wordt de toepassing van die vormtaal ten aanzien van enige woonhuizen, religieuze en openbare gebouwen behandeld, steeds getoetst aan de in Italië ontwikkelde theorieën. Het bredere kader van het onderwerp is aangegeven door classicisme in Amsterdam binnen een bepaalde periode te plaatsen, d.w.z. dat in kort bestek getracht wordt aan te geven hoe de ontwikkelingen die in Amsterdam plaatsvonden hun weerslag kregen in de bouwkunst en de symboliek der versieringen. Die veranderingen in de interpretatie en de waardering van classicisme krijgen in de catalogus ruime aandacht, waarvan hier een résumé volgt.

Perioden van grote waardering en het vrij zuiver toepassen van de classicistische vormen en principes blijken af te wisselen met periodes van vrijere interpretatie. Eerst op het einde van de 19de eeuw loopt de hegemonie van het classicisme af. Typierend voor de lage waardering die het classicisme dan geniet is het citaat uit 'Het land van Rembrandt' uit 1884-1886 van Busken Huet:

'Er worden op dit ogenblik maar weinig personen gevonden, die niet aan het stadhuis van Middelburg (laat gotisch, red.) boven

Hierarchie der vijf orden uit Palladio, Verhandelingen van de vijf ordenen der Bouwkunst, vertaald door Cornelis Danckerts, Amsterdam 1646.

De suggestie van een met spelden vastgezet vel beoogt waarschijnlijk aan te geven dat het hier een herdruk betreft.

dat van Amsterdam de voorkeur geven, het is, alsof men genoeg is gaan krijgen van die zwaarmoedigen dobbelsteen met de vele ogen, wiens aanblik noch aan de geschiedenis van Nederland vóór de hervorming doet denken, noch aan zijn geschiedenis daarna, maar alleen aan tekenportefeuilles van vaderlandsche bouwmeesters, die geruime tijd in Italië hadden vertoefd, geboeid door den Arno of den Tiber, en het eigenaardig (hier positief bedoeld, red.) vonden aan de boorden van het IJ een palazzo, een Palazzo Borghese, of een Palazzo Strozzi, over te planten.'

Vastgesteld kan worden dat classicistische bouwkunst allermint een statische, vastliggende bouwtrant is. Elke generatie blijkt zijn eigen accenten te leggen en kiest een eigen, wat van de vorige periode afwijkende, vorm. De voorkeur voor bepaalde klassieke vormen is een aspect dat doorlopend verandert. Maar ook het voor het wezen van het classicisme essentiële aspect, dat der ideaal geachte verhoudingen in bouwonderdelen, zoals de zuil en de verhoudingen van die zuil tot bijv. het bouwlichaam, vertoont voortdurend modificaties.

Die interpretaties van het 'ware' classicisme

¹⁾ John Summerson behandelde hetzelfde onderwerp op een pakkende manier in 'The classical language of architecture' met betrekking tot Engeland. Herziene uitgave Thomas en Hudson Ltd. London 1980.

zijn te volgen in de tractaten die sinds de Renaissance verschenen, waarin door de verschillende auteurs, die zelf meestal architect waren, de enige bron uit de oudheid, nml. de 10 boeken van Vitruvius over architectuur, becommentarieerd en later ook van illustraties voorzien werden. Opmetingen van klassieke gebouwen vulden het beeld aan dat men zich van de oudheid vormde. De eigen prestaties en die van tijdgenoten werden ook kritisch verwerkt. Genoemde tractaten kregen, door de mogelijkheid die de boekdrukkunst bood, ruime verspreiding. Deze discussies over de klassieke bouwkunst en haar ideale verhoudingen, gaven aan dat architectuur niet alleen als bouwkunde sec beoordeeld werd, maar behoorde tot het terrein der vrije kunsten. In een later stadium, als deze kennis als vaststaande waarheden geaccepteerd is, wordt deze in de z.g. ordeboeken neergelegd. Creatieve architecten combineerden de basisgegevens hieruit echter veelal toch weer volgens eigen inzicht en met gebruikmaking van nieuwe kennis over de oudheid.

Het classicisme werd in de beginperiode in Nederland verspreid door die z.g. tractaten, die als ordeboek gebruikt werden, en veel minder door eigen bestudering van de klassieke bouwkunst.

Na een 'oefenperiode' in de 16de eeuw, die overigens in de catalogus niet vermeld wordt omdat men zich uitsluitend op Amsterdamse voorbeelden concentreert, is gedurende de 17de eeuw een duidelijke ontwikkeling naar een steeds strenger en puurder classicisme waar te nemen.

Het Stadhuis van Amsterdam, nu Paleis op de Dam, getuigt op indrukwekkende wijze van de representatieve mogelijkheden die het Classicisme biedt en brengt symbolisch de macht van de stad tot uitdrukking. Hierin zijn de classicistische principes, zoals een geometrische indeling, ook van het inwendige, waaronder symmetrie, toegepast.

Het gebouw als 'losstaand' gegeven is een uitzondering in het Nederlandse stadsbeeld met zijn doorgaans smalle huizen in een rij.

De eerste, ook volgens wiskundig bepaalde en harmonisch geachte proportionering, streng classicistische huizen werden in Den Haag gebouwd: het huis van Christiaan Huygens en het Mauritshuis (1634-37). In Amsterdam was het eerste echt 'alzijdige' classicistische gebouw het stadhuis op de Dam van Jacob Van Campen. Niet alleen in ornamentale vormen, maar ook in compositie en verhoudingen laat dit rondom vrij staande gebouw een bij uitstek classicistische benadering van het bouwlichaam zien.

Genoemde hoogtepunten van classicisme in Nederland zijn uitzonderingen. Bij het merendeel van de ontwerpen blijft de invloed van de oude inheemse tradities meespelen, waardoor de ontwikkeling van het classicisme er voornamelijk een is in detaillering, de vormtaal. Dit wordt in de catalogus een z.g. ornamentstijl genoemd.

Traditionele houtbouw had altijd de vorm van het hollands woonhuis in een rij, smal en hoog met een sterk hellend dak, bepaald. Deze bouwwijze leent zich slecht voor een 'klassieke' aanpak, die van een losstaand stenen bouwlichaam uitgaat, idealiter ontwikkeld op basis van een moduul, een vaste rekenkundige eenheid, en met het toepassen van bepaalde vaste rekenkundige regels. Ook symmetrie en een gesloten vorm behoren tot de uitgangspunten.

De bouwkunst van de 18de eeuw wordt algemeen als een voortzetting van de 17de-eeuwse beschouwd. De gevel wordt vaak bekroond met een attiek, een bovenste verdieping die de gevel op 'rechte' wijze afsluit. Verder krijgt de middenpartij (symmetrie) der gebouwen vaak veel aandacht.

Tegen het einde van de 18de eeuw worden, evenals dit het geval was aan het eind van de voorafgaande eeuw, zeer sobere classicistische geïnspireerde vormen gebruikt. Kenmerkend zijn de statige bakstenen gebouwen, waarvan de architectuur van Abraham van der Hart een duidelijk voorbeeld is. Juist door een minimum aan ornamentiek maken ze een zeer classicistische indruk. Het sobere classicisme van het eind van de 17de eeuw

zien we in het werk van bijv. Adriaan Dortsman.

In het begin van de 19de eeuw speelden wetenschappelijke genootschappen een belangrijke rol bij de opbloei van het (neo)-classicisme. Men richtte zich in deze tijd ook direct op de oudheid zelf, die door middel van publicaties over archeologische opgravingen en onderzoek dat plaats vond in beeld gebracht werd. De vele herdrukken van de ordeboeken waren echter ook nog volop in gebruik en er werden zelfs nieuwe bewerkingen daarvan uitgegeven. Als de Maatschappij tot bevordering van de Bouwkunst rond 1850 het oude ambacht in ere wil herstellen, wordt zelfs weer een beroep gedaan op de theorieën van Vignola, en daarmee op een tractaat uit de 16de eeuw. Tegen het einde van de 19de eeuw verdwijnt langzamerhand het gevoel voor het classicisme, al betekent dit niet dat bij het eclecticisme van bijv. de hollands renaissance geheel afstand wordt gedaan van dergelijke vormen. Het meest kenmerkende voorbeeld van een laat 19de-eeuwse opvatting wordt het classicistische Concertgebouw in Amsterdam genoemd. De vorm van de middenrisaliet (vooruitspringende gedeelte) van de voorgevel moet bij deze 'tempel der muziek' bij de toeschouwer de gedachte aan een tempelfront oproepen. Oplevingen van het classicisme zien we ook nog wel in onze eeuw, bijv. tussen 1910 en 1920 en rond 1935. Incidenteel worden classicistische vormen ook na de tweede wereldoorlog toegepast en de huidige opleving van de belangstelling voor het classicisme gaat misschien wel weer de ontwerpen beïnvloeden.

Herengracht 476. Een statig Amsterdams herenhuis. Twee interpretaties van classicisme in één gebouw: de bouwdatum van het huis is 1670 en de gevel heeft de strenge, wat sobere vormgeving van het einde van de 17de eeuw: de pilasters en festoenen zijn kentekens van het 'classicistische uniform'. Door een verbouwing in het eerste kwart van de 18de eeuw kreeg de zolderverdieping de vorm van een attiek, - ook een classicistisch bouwonderdeel -, op barokke wijze vormgegeven.

De vraag 'Hoe klassiek is Amsterdam' wordt tenslotte door de studenten in de catalogus omgezet in de vraag 'Is Amsterdam klassiek?' Hun conclusie is dat het antwoord daarop zowel ja als nee kan luiden. 'Verstaan we onder classicisme ook de italiaanse theorieën over harmonie, proportie en symmetrie, dan is Amsterdam eigenlijk niet klassiek of classicistisch te noemen. Want bekijken we Amsterdam in haar totaliteit, dat heeft de stad geen klassiek uiterlijk.

[...] Verstaan we daarentegen onder classicisme slechts het gebruik en de toepassing van klassieke vormen en elementen, hoe dan ook toegepast, dan is Amsterdam zeer klassiek te noemen. Immers, waar we ook om ons heen kijken, klassieke elementen zijn bijna overal te ontdekken.'

Wij sluiten ons graag bij deze conclusie aan ook omdat er impliciet aan is, dat een andere ingang tot het onderwerp andere resultaten gegeven zou hebben. De vraagstelling die ervan uitging dat Amsterdam klassiek was heeft het onderzoek stellig beïnvloed, bijv. alleen al in de definitie dat classicisme de navolging van de elementen van de vormtaal der klassieken is. Vitruvius merkt over het gebruik van details, die samen het vormtaal vormen, het volgende op: 'Zo heeft dus ieder en elk detail een plaats, een oorsprong, een orde van zichzelf', hetgeen toch wel duidt op het grotere verband waar de versierende details een afgeleide van zijn. Summerson stelt dat het altijd het doel van classicistische architectuur is geweest op aantoonbare wijze een harmonie van delen en geheel te bereiken. Classicisme is ook te formuleren als de bij uitstek rationele door-denking van de bouwopgave waarbij alle onderdelen in vaste verhoudingen het geheel bepalen en de uitdaging de eis tot harmonie is.

Deze uitspraken ten aanzien van classicisme hebben gemeen dat dit begrip als het ware van binnenuit benaderd wordt en vanuit het wezen van architectuur, nl. het scheppen van ruimten (binnen- en buitenruimten).

Tentoonstelling en catalogus hebben het laten (leren) kennen en herkennen van de klassieke vormtaal tot doel en hoewel het onderwerp classicisme zo, letterlijk, aan de oppervlakte blijft is deze opzet van groot educatief belang. Het overgeven van de kennis der vormtaal heeft altijd als eerste stap een belangrijk element bij het overgeven van de traditie betekend. In de catalogus 'Hoe klassiek is Amsterdam' wordt, zoals gezegd, vooral de nadruk op het classicisme in 17de-eeuws Amsterdam gelegd, een periode die in belangrijke mate bijdraagt tot de roem van het Amsterdamse historische stadsbeeld.

De 19de-eeuwse (neo)classicistische bouwkunst ligt veel dichterbij ons en krijgt, onbegrijpelijk gezien haar charme, nog lang niet allerwege waardering, zodat behoud daarvan nog geen vanzelfsprekendheid is. Hoe problematisch effectieve bescherming van zo'n 19de-eeuwse, bij uitstek neo-classicistische, buurt als de Plantage, – een wandeling bij de tentoonstelling leidt door deze buurt –, is, komt hierna aan de orde.

Elle de Wijs